

УДК 316

ХАБАРНИЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Пиголенко І.В.*к. філос. наук, доц.*

У даній статті автор розглядає соціальний напрям осмислення проблеми хабарництва в сучасному суспільстві, якому приділяється значно менше уваги порівняно з економічним та юридичним аспектами. Висновки дослідження базуються на результатах соціологічного дослідження, проведеного Науково-дослідним центром з проблем оподаткування Національного університету ДПС України.

In this article an author examines sociological direction of tax relations comprehension in the modern society, to which is spared much less attention comparatively with economic and legal aspects. Research conclusions are based on the results of sociological researches, conducted on the base of the Research center on the problems of taxation of the National university of STS of Ukraine.

В данній статтє автор рассматривает социальную направленность осмысления проблемы взяточничества в современном обществе, которому уделяется гораздо меньше внимания сравнительно с экономическим и юридическим аспектами. Выводы исследования базируются на результатах социологического исследования, проведенного Научно-исследовательским центром по проблемам налогообложения Национального университета ГНС Украины.

Ключові слова: корупція, хабарництво, соціальна дія.

Одним з найбільш небезпечних видів злочину сьогодні стала корупція. Про це соціальне явище говорять від державного діяча до пересічного громадянина. Інформаційними меседжами щодо подолання корупції як загалом в країні, так і в різних сферах життя, рясніють телебачення, друковані ЗМІ, радіо, рекламні лозунги тощо. Ми не можемо не погодитись з тим, що корупція є найбільш небезпечною сферою нелегальних відносин у сучасному суспільстві.

Корупція, складовою якої є хабарництво, - не лише кримінально-правова, а комплексна політична, соціальна, економічна та культурна проблема. Вона пронизала своїми метастазами усі сфери сучасного життя нашої країни. Без корупційного «змащення» не працюють механізми функціонування держави, не надаються освітянські, медичні, комунальні та інші послуги населенню...

Через механізм корупції кримінальні елементи впливають на чиновників, втягують їх в систему протизаконних дій, а криміналізовані чиновники, користуючись недосконалим законодавством, вимагають грошової винагороди у легальних суб'єктів економіки. Для виплати необхідних сум останні вимушені подавати неправдиві звіти, виводити частину доходів з-під оподаткування і тим самим освоювати механізми діяльності, що властиві тіншовому сектору економіки.

Як свідчать результати загальнонаціонального опитування

громадської думки «Стан корупції в Україні», яке було проведене у 2007 р. Київським міжнародним інститутом соціології, більшість респондентів вважають, що корупція є виправданою у більшості ситуацій для вирішення різних питань (52%). Корупцію розглядають як звичний спосіб виживання та діяльності в Україні [14].

Поняття корупція зустрічається ще в архівах Стародавнього Вавилону. У римському праві "соггампере" трактувалося, як "пошкоджувати, ламати, порушувати, фальсифікувати". Корупція була об'єктом вивчення вчених з найдавніших часів – Платона, Арістотеля, Цицерона, Н.Макиавеллі, Т. Гоббса, Д.Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Г. Гегеля, Р.Дарендорфа, М. Вебера та ін.

У першій половині ХХ ст. у великих містах США почали проводитись перші дослідження корупції, які були пов'язані з реформами муніципального управління. Роберт Мертон запропонував структурний підхід дослідження корупції як негативного явища. Причину її появи він пов'язує з розвитком і зростанням великих міст, де виникають неформальні центри [6].

Макс Вебер теж досліджує проблему корупції. Якщо коротко сформулювати його точку зору на суть явища "бос і його організація", то це - субститут бюрократія в політичній культурі демократії, що розвивається. По мірі проведення реформи державної цивільної служби в США "дилетантське управління" чиновників, що

супроводжується владою босів, замінюється професійним бюрократичним управлінням, коли пости займають університетські освічені чиновники, що невідкупні і знають свою справу [1, С. 685].

Дослідники виділяють кілька варіантів походження терміну "корупція". Одні вважають, що він походить від сполучення латинських слів "corruptio" (кілька учасників, що вступають у відносини з приводу одного предмета) і "gruere" (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати). В результаті утворився самостійний термін "corruptio", який передбачає участь в діяльності кількох осіб, метою яких є "гальмування" нормального ходу судового процесу або процесу управління справами суспільства [3, С. 97; 15, С. 14-15].

Іноді цей термін також пов'язують з латинським словом, але вже дещо іншим — "corruptio", яке тлумачиться як підкуп, продажність громадських і політичних діячів, посадових осіб. Приблизно таке ж тлумачення цьому поняттю дає С. Ожегов. "Корупція, — зазначає він, — підкуп хабарами, продажність посадових осіб, політичних діячів" [7, С. 299]. Крім підкупу і продажності, енциклопедичні словники тлумачать латинське слово "corruptio" ще й як псування і розбещування. Символічно також і те, що в основі тлумачення терміну "корупція" у багатьох словниках і енциклопедіях є визначення іншого терміна латинського походження — "corrosio", який перекладається як роз'їдання або руйнування. Співвідносячи ці два поняття, корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому.

Деякі енциклопедичні видання пояснюють корупцію як процес, що пов'язаний з прямим використанням посадовою особою своїх повноважень з метою особистого збагачення, включаючи в цей процес підкуп чиновників і громадсько-політичних діячів, дачу хабарів і т.п. [13, С. 653.]

Одне з найбільш коротких сучасних визначень корупції належить Дж. Сентурія: зловживання публічною владою заради особистої вигоди. При цьому залишається неясним, чи відноситься це діяння до розряду законних або протизаконних, чи зачіпає воно громадську думку, чи має вимірні наслідки (збільшує суспільне благо або завдає збитку суспільному добробуту) і/або нематеріальний результат (втрата довіри).

Складнішу класифікацію запропонував М.Джонстон. Він виділив

декілька типів корупції: хабарі чиновників у сфері торгівлі, відносини в патронажних системах, зокрема заступництво на основі земляцьких, споріднених, партійних принципів, дружба і кумівство, а також, так звана, кризова корупція, обумовлена тим, що підприємці вимушені працювати в умовах надзвичайного ризику, коли рішення органів влади можуть призвести до істотних для бізнесу змін [8, С. 14-15]. До речі, у новому законі України „Про засади запобігання та протидії корупції” до проявів корупції, разом із хабарництвом та іншими зловживаннями, віднесено і таке явище, як кумівство, що наразі пишно квітне в Україні.

Корупція - багатоаспектне, багаторівневе, системно організоване соціальне явище, що органічно інтегрує в собі як економічну, юридичну, етичну так і соціальну складові. Вона пронизує усі сфери і підсистеми суспільного буття, зачіпає інтереси всіх соціальних груп, прошарків і класів суспільства, вражає економіку і політику, соціальну сферу і культуру. Це особлива форма протиправної діяльності, злочин проти суспільства, державної влади, інтересів державної служби всіх рівнів, взаємодія між посадовцем і особою, що добровільно вступили у змову. Звідси незаконність отримання матеріальних і нематеріальних благ, формування аморального соціального середовища. Причому форми корупції різноманітні: хабарництво, фаворитизм, кумівство, протекціонізм, лобізм, незаконний розподіл і перерозподіл суспільних ресурсів і фондів, приватизація, фінансування політичних структур, використання особистих контактів для отримання доступу до суспільних ресурсів [9, С. 26].

Корупція - це не просто сукупність певних протиправно-корисливих діянь, а особливо небезпечне "соціальне зло, що породжується глибинними соціальними суперечностями суспільства, держави і його інститутів" [16, С. 303].

Досить об'ємне визначення дали дослідники Є.Невмержицький, М.Камлик. На їх думку, корупція – «соціально-політичне явище, змістом якого є обумовлена політичними, економічними, соціальними і психологічними факторами система негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг всупереч суспільним інтересам» [2, С. 5].

Хабарництво є невід'ємним атрибутом будь-якої держави, воно завжди присутнє там, де існує публічна влада. Жодна з країн світу не має повного імунітету від хабарництва — вони відрізняються лише його обсягами, характером прояву та масштабом впливу на соціально-економічну і політичну ситуації. У тих країнах, де хабарництво поширене значною мірою, воно із соціальної аномалії перетворюється на правило і виступає звичним засобом вирішення проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства. В країнах, де воно зустрічається порівняно рідко, хабарництво у громадській свідомості асоціюється з великим злом для держави та її громадян і не справляє суттєвого впливу на суспільне життя.

Україну в світі сприймають як державу, де хабарництво набуло надзвичайно широкого розповсюдження. Боротьба з цим видом корупції на сучасному етапі розвитку відноситься до найбільш актуальних соціальних, політичних і правових проблем української держави. Жодна сфера життєдіяльності не має захисту від цього явища. Особливо воно стосується органів державної влади.

Закон України «Про боротьбу з корупцією» визначає її як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг» [11. С. 266].

На наш погляд, можна виділити соціологічний напрям осмислення корупційних відносин в сучасному суспільстві, яке має очевидні перспективи. Мова йде про дослідження взяття/дачі хабара як соціальної дії. Підставою даного підходу є перш за все соціологічна концепція Т.Парсонса. Теоретичні розробки цього дослідника є одним з найбільш ефективних інструментів опису різних типів соціальної дії і взаємодії в сучасних суспільствах.

Виходячи з концепції Т.Парсонса, під хабарництвом розуміємо соціальну дію, тобто «цілеспрямовану, нормативно регульовану і мотивовану» поведінку в конкретній ситуації [10, С. 76], яка специфічним чином об'єднує дії, що спрямовуються від суспільства, від культури і від особи. При цьому одним з основних законів взаємного функціонування суспільства, особи і культури є необхідність забезпечення участі достатньо великої кількості акторів в соціальній системі, тобто мотивації їх до адекватних видів діяльності, необхідних для її підтримки або розвитку

[10, С. 101]. У реальності ця «участь» забезпечується через організацію статусно-рольової системи суспільства. Конкретніше, це означає, що для кожного актора — учасника соціально-економічних відносин в суспільстві — характерна інституалізована рольова поведінка, або поведінка, що бере до уваги певну систему ціннісно-орієнтаційних стандартів. Хабарництво в цьому випадку може розглядатися не просто як формальна вимога, але як спосіб реалізації зв'язків між окремим актором і соціальною системою, як умова існування і розвитку бізнесу. Ціннісно-нормативні стандарти утворюються за допомогою диференціації всіх дій і відносин в соціальній системі: одні з них приймаються і підтримуються суспільством, тоді як інші відкидаються, якщо не дістають схвалення або прямо забороняються.

Хабарництво багатоманітна проблема, тому вона є предметом дослідження різних наукових дисциплін. В залежності від аспектів цієї проблеми існують різні точки зору на причини і суть хабарництва. На нашу думку, вони можуть бути виявлені лише в міждисциплінарному дослідженні.

Вивчення корупції слід прирівняти до військової розвідки, без якої неможливий ефективний наступ. Ворога треба знати, плануючи наступальні операції, його треба постійно вивчати, щоб розуміти, чи правильно і ефективно реалізується антикорупційна політика. Адже корупція володіє унікальними адаптивними здібностями. Вона видозмінюється і пристосовується не тільки під впливом антикорупційної політики, але і сама по собі, в процесі змін управлінських функцій, політичних і суспільних умов. Тому антикорупційна політика повинна включати моніторинг корупції, який, у свою чергу, повинен володіти діагностичними можливостями. Тоді можливе постійне пристосування до умов, що змінюються, та корупції, яка теж зазнає змін. Таким чином емпіричні методи вивчення корупції повинні мати практичну спрямованість як засоби моніторингу об'єкту антикорупційної політики, що має дві стратегії: забезпечення зворотного зв'язку та діагностику.

Науково-дослідний центр з проблем оподаткування Національного університету ДПС України провів репрезентативне соціологічне опитування методом анкетування платників податків (фізичних та юридичних осіб) в Черкаській області у 2008 році, з метою вивчення думки платників податків щодо оцінки основних аспектів діяльності органів державної податкової служби України та їх погляди щодо проблеми хабарництва. Вибіркова

сукупність, при похибці 3% та значенні довірчої ймовірності 0,95 склала 1270 осіб. Об'єктом дослідження виступили платники податків (юридичні та фізичні особи) Черкаської області України [4].

Щодо розповсюдженості проявів хабарництва в податкових органах Черкаської області, то 1,4% респондентів зазначили що вони широко розповсюджені. 14,4% відзначили, що мають прояви в окремих підрозділах. При цьому найчастіше (35%) платників податків обирали варіант, що прояви хабарництва швидше епізодичні і в цілому не характерні для податкових органів Черкаської області. Та майже половина (49,1%) респондентів зазначила

відсутність проявів хабарництва. Тобто, ми можемо зробити висновок, що це явище не має системного характеру розповсюдження. В свою чергу, ми можемо говорити про необхідність проведення профілактичних заходів, щоб не призвести до масовості його розповсюдження.

Хабарництво — родове поняття, яке охоплює три самостійних, але взаємопов'язаних складові злочину: одержання хабара, дача хабара, посередництво у хабарництві. Ці злочини пов'язані між собою спільністю об'єкта і предмета, змістом і характером злочинних дій. Одержання хабара є найбільш небезпечним проявом хабарництва.

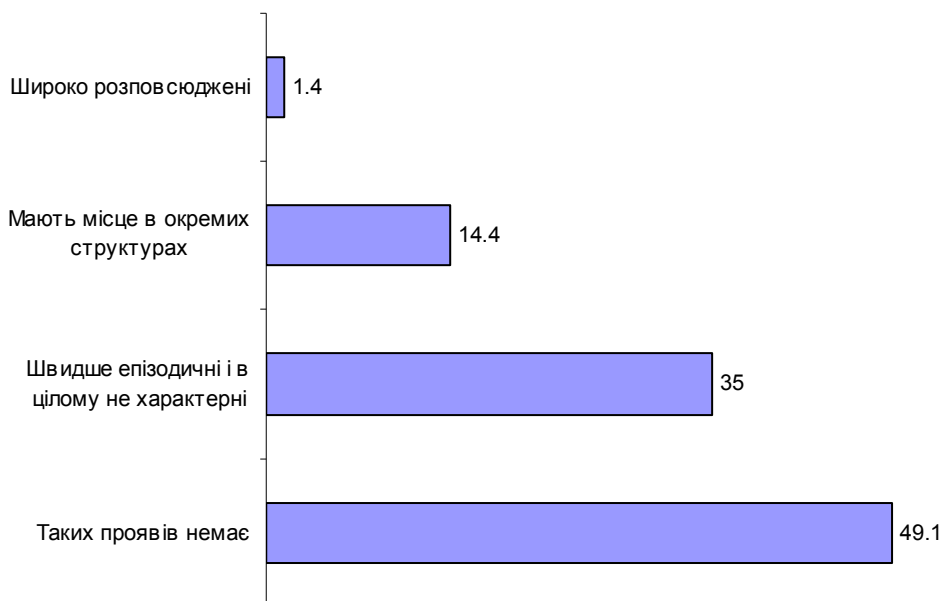

Рис 1. Рівень розповсюдженості зловживання службовим становищем працівниками податкових органів.

Слід зазначити, що питання про зміст поняття "хабарництво" у науці відноситься до категорії дискусійних. Мельник М.І. виділяє чотири точки зору, відповідно до яких цим поняттям охоплюються: 1) одержання хабара; 2) дача і одержання хабара; 3) дача, одержання хабара та посередництво в хабарництві; 4) дача, одержання хабара, посередництво в хабарництві та провокація хабара. Дехто із

науковців взагалі вважає, що одержання, дача хабара і посередництво в хабарництві є одним складним злочином [4, С. 29]. Тому злочином є не тільки одержання хабара, але і його дача. Щодо безпосереднього стикання з проявами хабарництва в податкових органах Черкаської області, то слід зазначити, що 5% опитаних особисто стикались з хабарництвом.

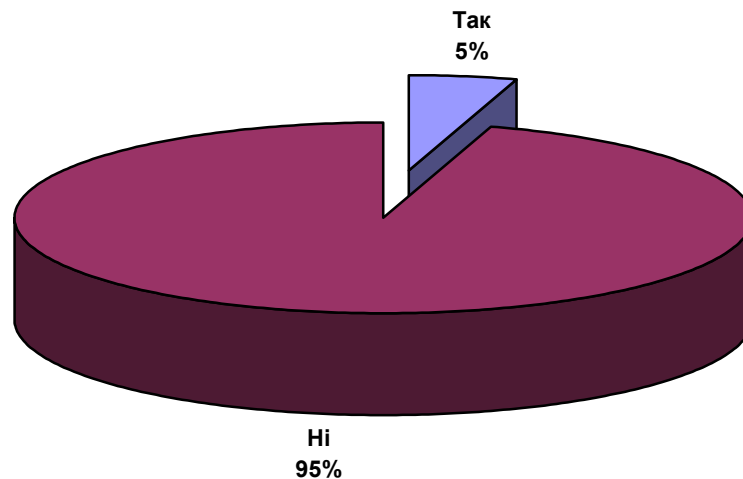

Рис 2. Частка тих, хто особисто за часи співпраці з податковими органами стикався з фактами проявів хабарництва.

Одним з головних питань дослідження було виявлення розповсюдженості різних форм хабарництва. Найпоширенішими, за результатами опитування, формами хабарництва в податкових органах Черкаської області в тій чи іншій мірі прояву виявилися:

- а) надання посадовій особі безоплатних послуг;
- б) отримання хабара у вигляді цінних подарунків;
- в) отримання хабара у вигляді грошової суми.

Ми опинилися в ситуації, коли корупція стає альтернативою праву та моралі. Вона активно впливає на суспільну свідомість і особисті погляди, формує вигідні для себе морально-етичні установки, визначає правову культуру та етичний клімат в суспільстві. Існують цілком сформовані суб'єкти корупційних відносин:

хабародавець, хабароодержувач і посередник. Провідну роль в корупційних схемах грають ті, хто зайнятий в органах влади, структурах державного управління. Саме вони володіють реальною можливістю "брати", саме вони зацікавлені в корупційних доходах, а значить, роблять все, щоб їх отримати. Бізнесмени найчастіше вимушені вступати в протиправні корупційні відносини, атмосфера корупційності і бюрократизму заважає підприємницькій діяльності, змушує йти на злочин, даючи хабар. В свою чергу, чиновник нічим не ризикує: довести злочинність його задумів і дій практично неможливо, а пересічні громадяни, в переважній більшості випадків, платять за те, що їм і так по праву належить. Ми маємо ситуацію, коли 39,1% опитаних згодні з твердженням, що всі малі підприємства платять на регулярній основі які-небудь збори будь-кому, крім податкових органів, щоб жити спокійно.

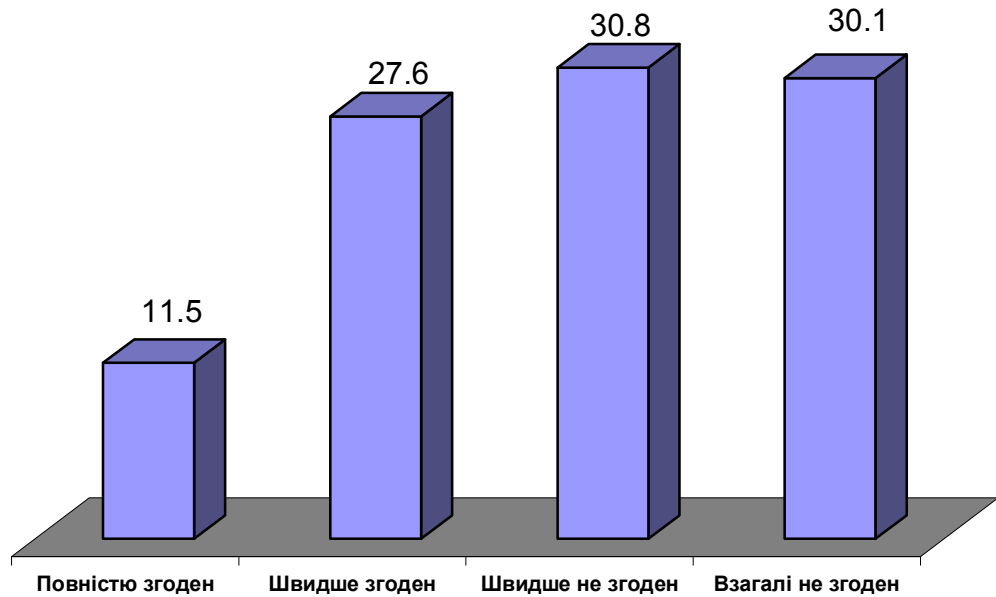

Рис 3. Рівень згоди з твердженням, що всі малі підприємства платять на регулярній основі які-небудь збори кому-небудь крім податкових органів, щоб жити спокійно.

Ставлення до хабарництва є частиною концепції раціональності Будона, яка враховує одночасно економічну вигоду в розумінні позиції економічних утилітаристів, цінність в аксіологічній традиції М.Вебера і «добрі причини» - спосіб, за допомогою якого економічний суб'єкт трактує інформацію, яку він має в своєму розпорядженні.

Слід зазначити, що не всі громадяни (насамперед підприємці) вважають корупцію негативним явищем. Більшість дотримується позиції, згідно з якою корупція дає можливість робити справу, а хабарі, по суті, еквівалентні платі за прискорення оформлення справи або розв'язання інших питань. Часто обидві сторони корупційного акту є готовими до взаємовигідних контактів.

При формулюванні запитань анкети в дослідженні було використано проєктивні методики. Зокрема, платникам податків була запропонована ситуація, в якій вони, уявивши себе на місці податківця, повинні були пояснити свої дії, якби їм запропонували хабар. Слід зазначити, що більше половині респондентів (54%) було важко відповісти на це питання, вони вагались, що вказує на готовність брати хабар і виправдовувати дії хабароодержувача. Це ще раз підтверджує діалектичність цього процесу і те, що відповідальні за свої дії обидві сторони. За результатами дослідження кожен шостий опитаний взяв би хабар: 3,4% - неодмінно взяли б хабар та 12% - взяли б хабар тільки у «надійних» людей.

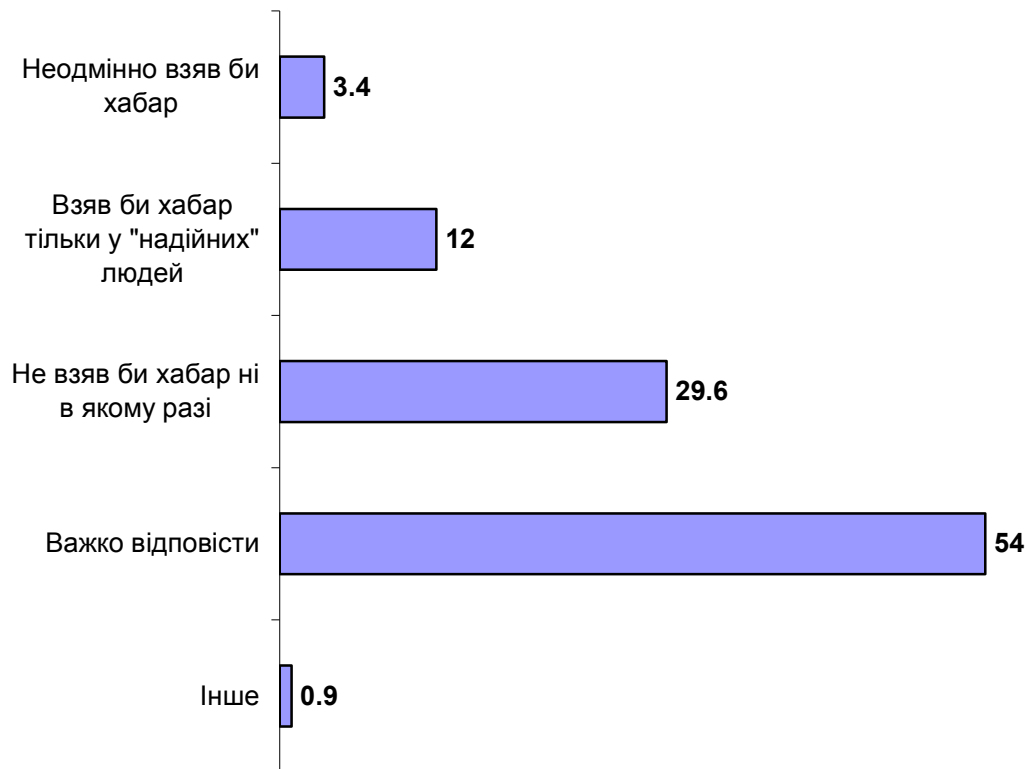

Рис 4. Якщо б Ви були податківцем і Вам запропонували хабар, то Ви...

До хабарництва також відноситься провокація хабара. Така позиція обґрунтовується, головним чином, однорідністю термінології, яка використовується в диспозиціях відповідних кримінально-правових норм. Окремі автори називають провокацію хабара злочином, близьким до хабарництва. Існують й інші думки щодо сутності провокації хабара, які зводяться до того, що це діяння перебуває за межами поняття "хабарництво". Воно лише спрямоване на створення штучної ситуації для дачі або одержання хабара, але не є власне злочином [4, С. 29].

Хабар, як спосіб вирішення проблем особи, може використовуватись як з власної ініціативи, так і в результаті примусової вимоги з боку хабарника. Більш небезпечною дачу хабара слід вважати у тих випадках, коли ініціатива надання незаконної винагороди належить хабародавцю. Як це не дивно, а найчастіше безпрецедентним ініціатором дачі хабара є саме платник податків і він це визнає (87% опитаних відзначили, що найчастіше ініціатором дачі хабара є платники податків).

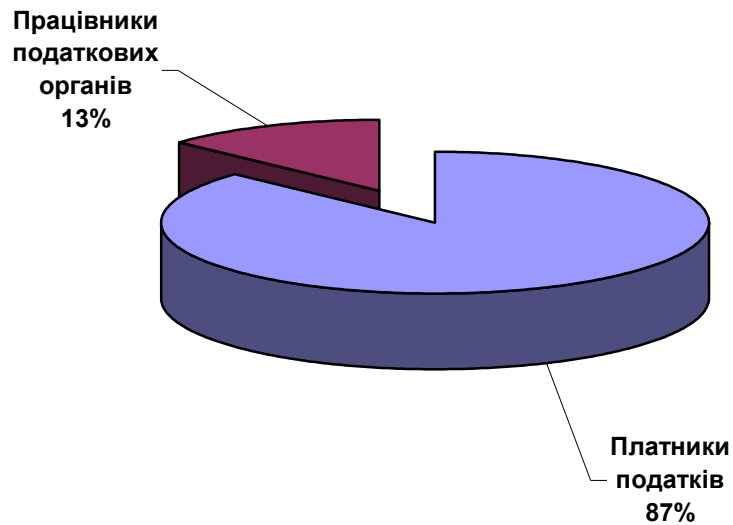

Рис 5. Частка тих, хто на думку опитаних, найчастіше є ініціатором отримання/дачі хабара.

Таким чином, в суспільстві на сьогоднішній день немає етичних стимулів до зниження посадових злочинів і корупції. У масовій свідомості склалося швидше позитивне ставлення до хабарництва і, як показали дані соціологічного дослідження, суспільство навіть виправдовує такі дії.

Не претендуючи на абсолютну істину, результати дослідження дозволяють все ж таки говорити про те, що явище корупції має стійку соціальну базу, фундаментом якої є її часткове морально-ціннісне виправдання або визнання суспільством розповсюдження. Масштаби включеності населення в процес корумпованої діяльності, на наш погляд, збільшуватимуться по мірі зростання загальної соціальної активності та залучення громадян у відносини ринкової економіки.

Складність ситуації полягає в тому, що корупція в нашій країні набула системного характеру. Це вже не побічний продукт, а органічна складова частина політико-адміністративної, економічної та соціальної системи держави. Державна служба багатьма розглядається як вигідний бізнес. За всім цим стоїть нестримна тяга до розкоші і неробства, з одного боку, і застійна бідність, пияцтво, наркоманія, зневажливе відношення до праці, чесності та порядності - з іншого.

Специфіка і складність дієвої протидії корупції диктують відповідну антикорупційну стратегію. Головне, щоб заходи, які впроваджуються, були єдиним комплексом дій, а не являли собою набір,

так званих "точкових ударів". На нашу думку, орієнтуватися потрібно на модель комплексної дії в режимі паралельного здійснення заходів як превентивно-виховної і профілактичної, так і карально-примусової дії, що заснована на принципах законності, прозорості та цивільного контролю. Зазначені антикорупційні заходи будуть працювати тільки за умови, якщо вони стануть юридично обґрунтованими, політично продуманими, а також етично, психологічно та соціально переконливими.

Література

1. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Камлик М.І., Невмержицький Є.В. Корупція в Україні. – К.: Знання, КОО, 1998. – 179 с.
3. Колодкин Л.М. Коррупция й деонтологические меры борьбы с продажностью ("Бусидо" в Японии) // Коррупция в России: состояние и проблемы / Мат. научн.-практ. конференц. (26-27 марта 1996 г.). М.: Московский институт МВД России, 1996. – С.96-98.
4. Корупційні ризики у сфері оподаткування (соціологічне дослідження) / Монографія. – К.: „МП Леся”, 2008. – 208 с.
5. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми класифікації, удосконалення законодавства. – К: Парламентське вид., 2000. – 256с.
6. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – М.: Прогресс, 1966. – С. 299-313.
7. Ожегов С. Словарь русского языка. – Москва, 1990. – 921 с.
8. Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С.Овчинского, В.Е.Эминова, Н.П.Яблокова. – М.: «ИНФРА-М», 1996. – 400 с.
9. Охотский Е.В. Коррупция: сущность, меры противодействия // Социологические исследования. – 2009. – №9. – С. 25-33.
10. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
11. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовт. 1995 р. № 356/95 // Відом. Верховної Ради. – 1995. – № 34. – С. 266
12. Сидоров А.И. Коррупция: и диагноз и приговор // Социологические исследования. – 2008. – №9. – С. 111-117.
13. Советский энциклопедический словарь: Изд. четвертое / Гл. ред. А.М.Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 1600 с.
14. Стан корупції в Україні: результати загальнонаціонального дослідження 2007. - Доступний с: [http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/7c5fe6cc4acf8b00c2256e9e00365a4a/ea90db5c4736b435c2257465003d1a1c/\\$FILE/pase_ukr_katalog_small.pdf](http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/7c5fe6cc4acf8b00c2256e9e00365a4a/ea90db5c4736b435c2257465003d1a1c/$FILE/pase_ukr_katalog_small.pdf).
15. Темнов Е.И. Коррупция. Происхождение современного понятия // Актуальные проблемы теории и практики борьбы с организованной преступностью в России. – Москва, 1994. – С. 14-15.
16. Четвериков В.В. Административно-правовые меры противодействия коррупции в деятельности исполнительной власти // Право и политика. – 2008. – №2. – С. 303-308.